

Keywords: professional deformation of the identity of the tutor, reason of emergence of professional deformations, all-pedagogical, typological, specific, individual deformations, syndrome of emotional burnout.

УДК 159.9. (09)

ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ КАРТИНИ СВІТУ ЛЮДИНИ КНЯЖОЇ ДОБИ

Мельник О.

У статті розкрито психологічний зміст уявлень про сутність й покликання людини часів Київської Русі та представлено картину світу людини у давньоруських письмових джерелах (на матеріалі текстів „Правда Руська“).

Ключові слова: образ людини, картина світу, ціннісна ієрархія, ментальний простір, провина, відповідальність, совість, сенс життя, світобачення, дух, душа.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Історії психології належить важливе місце у комплексі наук, покликаних слугувати реалізації цілей відродження національної культурно-наукової спадщини українського народу, пробудження загалом національної свідомості.

Епоха Київської Русі являє собою особливий інтерес для психологічної науки як найдавніший час формування вітчизняної психологічної думки, ключові теми якої поклали перспективу її подальшого розвитку як самобутньої гілки світового культурного руху. Навіть один цей факт примушує знову і знову вдивлятися і вдумуватись у ті смисли, ціннісні орієнтири, у ту перспективу, що звернена із минулого у майбутнє, до реальності нашого теперішнього існування.

Культура Княжої доби сповнена ідеалом святості, глибокої духовності, невтомним розкриттям богоподібності людини та шляхів її самовдосконалення. Той факт, що вже перші книжні пам'ятки Княжої доби висунули низку смислотвірних питань буття, вказує на їх особливе значення для процесу становлення національної й духовної свідомості взагалі, історико-психологічного аналізу зокрема. Особливо актуальним в цьому контексті для історії вітчизняної психології є вивчення своєї духовної спадщини і пошук тих ціннісних і смислових орієнтирів життя народу, що

тепер втрачені або загублені у підвалинах його суспільної свідомості. Звідси цілком правомірним видається звернення до досвіду давньоруської ментальності, тлумачення світу людини і сенсу її буття, а також визначення шляхів втілення нею у життя надсуспільних християнських ідеалів як умови досягнення бажаної гармонії і єдності її внутрішнього світу із цілим Універсумом.

Крім того, важливим видається повернення з минулого того знання, що через різні причини не входило до складу національної свідомості нашого народу. Адже протягом певного часу зміст історичної пам'яті вітчизняної культури змінювався. Вона включає в себе лише те з минулого, що виявляється співзвучним актуальним потребам сьогодення. Все ж інше витісняється в забуття і тому актуальною є потреба його осмислення з метою відродити забуті сторінки національної духовної культури.

Психологічна думка Княжої доби концентрує в собі найхарактерніші архетипи та підставові засади її культуротворення, а відтак слугує невід'ємним джерелом осмислення витоків національної самосвідомості, орієнтиром у розробці широкого кола як антропологічних, так і світоглядних питань, пов'язаних, зокрема, із осенсуванням тогочасними мислениками сутності і призначенням людини, перспектив досягнення нею взірця досконалості.

Уявлення про «нову людину» як носія нової «живої божественної» благодаті міцно вкорінюється в сферу національного менталітету русичів як всеохоплюючий принцип обґрунтування її екзистенції.

У літературі Княжої доби окреслені провіяні інтенції тогочасної психологічної думки – поняття про людину та сенс її життя, орієнтація на морально-етичні ідеали, що виражають ментальні особливості світобачення норм і горизонтів давньоруського народу в контексті світової історії.

Аналіз досліджень і публікацій. Психологічна спадщина Княжої доби була предметом аналізу багатьох дослідників, зокрема, вивчалися культурологічні аспекти щодо концепту світу і людини (С. Аверинцев,

Ю. Асєєв, В. Баран, В. Гнатюк, О. Дьомін, М. Лановик, Ф. Колєсса, М. Костомаров, М. Макаров, М. Москаленко та ін.). З історичного боку, Княжа доба – це доба насичена значними історичними подіями світового значення, що відображені у багатьох джерелах (Ю. Алексєєв, О. Бойко, І. Дєнісюк, Д. Дорошенко, Б. Греков, М. Грушевський, А. Гурєвич, В. Євтух, В. Калініченко, А. Рогожин, О. Синявська, М. Страхов, П. Тронько, Г. Шамоєв та ін.) і філологічного (В. Адріанова-Перетц, М. Жулинський, Д. Лихачов, М. Никольський, О. Орлов, О. Потебня, О. Сліпушко, П. Толочко, В. Топоров, І. Єрьомін, В. Яременко та ін.), педагогічного (Л. Артемоєв, А. Бойко, Л. Вовк, Т. Завгородня, Є. Коваленко, В. Кремень, Т. Лагугіна, В. Лутфуллін, В. Пашенко, Й. Сележан) спрямування.

Княжа доба, за розвідками істориків філософії, є періодом формування й формулювання оригінальних версій вітчизняної філософської думки у боротьбі за подолання основного протиріччя тогочасної епохи між язичницьким і християнським світоглядом (С. Бондар, Є. Верещакін, В. Горський, М. Громов, Є. Ільєнков, В. Зінківський, С. Крилова, В. Лях, В. Мильков, І. Чорний, О. Шинкарук, Т. Чумакова, В. Ярошовець та ін.). Зазначена епоха не залишилася поза увагою і істориків психології (В. Піскун, В. Роменець, М. Соколов, М.-Л. Чепа та ін.), які зверталися до психологічного аналізу таких відомих пам'яток давньоруської писемності як «Повість минулих літ», «Послання Володимира Мономаха», «Слово про Закон і Благодать», «Послання Митрополита Никифора», «Ізборник Святослава 1073 року», «Послання написане Климом, Митрополитом Руським, священику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем», «Притча про людську душу і тіло», «Слово про Ігорів похід» та перекладної літератури («Толкова Палея», «Шестоднев», «Бджола»).

Тим часом, осмислення антропологічних уявлень під кутом цілісного уявлення про людину, її психологічну природу, чуттів та прагнень, її свобода волі і відповідальності здійснюваних нею вчинків і обов'язків у контексті панівного світосприйняття Княжої доби залишалися недостатньо

експлікованими.

Формулювання мети статті. Розкрити психологічний зміст уявлень про образ людини у аксіологічному вимірі соціо-культурного буття часів Київської Русі та представити картину світу людини у давньоруських письмових джерелах (на матеріалі текстів „Правда Руська”).

Вклад основного матеріалу статті. Методологічною основою реконструкції картини світу (в єдності онтологічного та гносеологічного аспектів) слугують положення про образ (картину) світу як фундаментальної умови буття людини і універсального посередника взаємодії людини із світом, що висвітлені у працях філософів (Р. Абосев, Е. Ільєнков, О. Лосєв, М. Мамардашвілі), культурологів (В. Діанова, Б. Рибаків), лінгвістів (Л. Босова, К. Кубракова, Е. Сулейменова). Психологічні концепції про єдину структуру світу разом із діючим суб'єктом (С. Рубінштейн); ідея О. Леонтєва про ідеалізовану систему значень в образі світу; визнання картини світу за детермінанту життєдіяльності людини (С. Смирнов) і обумовлення її культурною специфікою (В. Петухов) та залежність картини світу від культурних констант з одного боку і цінностей орієнтації з іншого (С. Лур'є); положення про співвіднесеність картини світу всьому світу (Ю. Лотман); ідея накладання у свідомості на теперішнє слідів попереднього досвіду (О. Артем'єва); розуміння картини світу як багаторівневу, ієрархічну, надзвичайно динамічну систему (О. Нарішкін); положення Г. Куценко про взаємозалежність досвіду та образу світу, а також засади генетичної психології (С. Максименко), концепцію психологічної герменевтики (Н. Чепелева), уявлення про ментальність як феномен суспільної свідомості (А. Гуревич, О. Лозова).

Психологічна думка Княжої доби зосереджується в площині пошуку відповіді у процесі взаємодії і протиборства двох основних начал, що утворюють її – першого, що спирається на народний світогляд та розгортається на базі практики суспільного життя, і другого, пов'язаного з християнським світоглядом.

Встановлено, що за всім розмаїттям позицій, властивих давньоруській думці, поступово утворюється і певна єдність, яка визначає для культури Київської Русі стиль мислення, закладаються підвалини давньоруської психологічної думки з її загостреним зацікавленням екзистенційними проблемами людського буття, сенсом життя, особливостей поведінки та внутрішнього світу людини. При цьому робиться акцент не стільки на пізнання світу, скільки на розуміння його, виділенні сенсу життя людини, осягнення законів її морального життя.

Історико-психологічний аналіз творів давньоруських любоводів показує, що ключове місце в них займають питання долі, сподівання, прагнення, риси характеру людини, сенс її життя. Створюється своєрідна ідеал-психологія, в якій порушується питання про те, якою мусить бути людина за своїм психолого-етичним змістом як взірець наслідування, як громадянин, сім'янин, ремісник або віруючий, що додержується християнських канонів. Твори стародавньої літератури розкривають ідеальний образ людини і мають головним чином повчальний характер.

Поведінка розглядається не як наслідування раз встановленого ідеалу, а як результат важкої внутрішньої боротьби між добром і злом. Загострений характер вибору між добром і злом, екстремальні, екзистенціальні ситуації дають змогу книжникам показати психологію людей свого часу.

Життєвий шлях людини подається через низку найважливіших його епізодів. Зокрема, „житіє” – це своєрідна біографія видатної людини, що є взірцем для наслідування. Героями таких творів виступають реальні особи. Вибір фактів для зображення їхнього життя не є випадковим, бо саме видатна людина уособлює в собі та виражає прагнення своєї епохи, у своїх вчинках відбиває реальну історичну ситуацію, своєю волею створює її, тому й несе за це перед суспільством історичну відповідальність.

Вирішальний вплив на формування психологічних уявлень мала реальна практика суспільних відносин, яка була пов'язана зі звичаями, правом, виробничою діяльністю людей. Характерною особливістю ідеології

періоду Київської Русі, в якій відбувалося становлення вітчизняних психологічних поглядів, було своєрідне поєднання мотивів натуральної релігії і релігії одкровення.

Авторів давньоруських творів цікавить передовсім не стільки характер діючих в історії сил, скільки спосіб дій людини, висновки, які людина мусить робити для себе, залежно від того ж таки способу. У такий спосіб розкривається ситуація колізійного характеру, в якій перебуває людина і яка вимагає від неї певних дій та вчинків.

Зокрема у повчаннях і проповідях Феодосія Печерського вчувається голос патріота своєї Батьківщини, який вболіває за її благо і щастя, постає проти поганських вірувань і пов'язує з ними ряд негативних моральних і психологічних рис народу: марновірство, волхвування, чародійство, пияцтво. У „Повчанні архієпископа Луки до братії” містяться звернення до людей, які перебувають у стані двовір'я. Психологічна мета цих проповідей – подолати амбівалентність вірування і моральних норм.

У свою чергу, Лука Жидята, закликає, аби люди були милосердними, любили ближнього, допомагали голодним і ув'язненим, не впадали в гнів, брали участь у активному суспільному житті. Головною темою творів Іларіона „Слово про Закон і Благодать”, „Повчання про користь душевну” – турбота про моральну поведінку людини, про психологічні засоби її вдосконалення, позитивну налаштованість, активний спосіб життя, звеличується мудрість від книжного знання. За Іларіоном, людина повинна навчатись, розвиватись у духовному та моральному плані, пізнавати себе. Все це вона може зробити, на переконання зазначених авторів, лише шляхом пізнання Бога, оскільки людина є Його образом та подобою.

З психологічного боку, „Повчання” Володимира Мономаха – це заклик до необхідності формування позитивних рис характеру, до милосердя, до самодіяльності, творчості, самостійності. Наголошується, що наполегливість і працелюбство є основою успіху і досягнень.

У «Посланні² Київського митрополита Никифора Володимиру

Мономаху робиться спроба функціональної специфікації душі, яка поділяється на три частини: словесну (розум), нестямну (почуття) і жадану (воля). Словесна частина первісна і панує над усіма іншими, завдяки їй людина виділяється серед усього живого, пізнає і небо, і землю, і все, що існує в світі, в тому разі і питання про власний характер і сенс буття. Никифор порушує основоположні питання про співвідношення розуму і відчуттів, про діяльність органів чуття та їхню підпорядкованість вищим психічним здібностям.

Великий світ і малий, всесвіт і людина – усе взаємопов'язане, все значуще, все нагадує людині про сенс її існування, про велич світу і значення в ньому долі людини, яка дедалі отримує психологічної деталізації. Це вже не просто механічне віддзеркалення космосу, а великий світ людських переживань, страждань і радощів.

Якщо порівнювати питання стародавньої думки на перехресті Сходу і Заходу, важливим є вчення про тілесність та духовність людини, а також вплив патристичних ідей щодо картини світу людини та її місця у ньому.

Аналіз понять тілесності, сенсу життя і смертності людини, її ставлення до життя та смерті, до природи, а також часу та простору показує, що християнство як нова релігія відкривало новий духовний світ складних та важливих психологічних переживань, не бачених раніше вимог до себе і до інших, до складних пошуків шляхів розв'язання поставлених завдань.

Проблема співвідношення тілесності й духовності людини розглядається у контексті відношень духа, душі, тіла і плоті. Тіло, на відміну від аморфної плоті, гармонійно та жорстко організовано. Зі свого боку, душа розглядається як емоційний початок, з неї починається формування людини. При цьому саме дух тлумачиться як орган самосвідомості людини, як особливий (оновлений) стан внутрішнього життя, особистісний початок, іпостасне цільне буття.

Зазначається, що людині притаманні дві різні, але однаково важливі розумові здібності: розум і роздум. Під розумом розуміється образне

мислення, яке безпосередньо пов'язане зі сприйняттям, також розум оперує чуттєвим матеріалом, аналізує його і використовує у подальшій діяльності. Властивою рисою розуму є те, що образи, які у ньому виникають, можуть належати до різних сфер дійсності, до того ж для розуму властиве інтуїтивне збагнення істини. А роздум характеризується тим, що він шукає відповіді на відомі питання. Показана також етапність формування людської істоти, зокрема душевні здібності надаються тілу у визначеній послідовності. Спочатку організм зростає, потім починає сприймати оточуючий світ і лише згодом виникає розум і розсудливість.

Відмічається особливість тематичного вибору східної патристичної думки. Оскільки ментальний простір візантійської та давньоруської культур виявились родинними за своєю структурою і більш складними, ніж простір західноєвропейської культури, вони мали потаємний субпростір, що виступав фундаментальною реальністю і вибудовував послідовність ціннісних пріоритетів. Проте візантійський напрямок світосприймання розвивався виключно у формі індивідуальної свідомості, в той час як у давньоруському розумінні світосприймання поєднувалося із суспільною свідомістю.

У зв'язку з посиленням інтересу до людської природи посилюється і вплив старозавітних текстів і старозавітних образів на давньоруські уявлення. Головною проблемою антропології русичів було співвідношення всезагального і окремого: Бога і людини. У зв'язку з цим особливу значущість у писемній спадщині Київської Русі займає концепція соборності, згідно з нею розглядається не індивідуальне «Я», відкрите нескінченності всезагального – Бога, а соборне «Я». Вказане вчення відкриває можливість зрозуміти особливості давньоруського дискурсу щодо влади, права, праці, сім'ї тощо.

В результаті впровадження у стародавню культуру «монастирського типу» освіти у Київській Русі утворюється особливий тип культури, відмінний від візантійської та західноєвропейської, майже самодостатній, звернений швидше всередину себе, ніж назовні, схильний до інтуїтивного,

«сердечного», образного розуміння. Особлива роль при цьому відводилася таким поняттям як «образ» і «слово». Візуальний образ і книжне слово поставали тими каналами, в яких зберігалось і передавалось на рівні емпіричного буття божественне одкровення.

На основі здійсненого аналізу відповідних джерел встановлено, що основною інтенцією давньоруських авторів було прагнення відобразити всю повноту життя, об'єднати два життєвих плани: земний та небесний. У тілесній красоті вбачалась краса духовна. Невипадково, що саме у часи Київської Русі почав стверджуватися принцип «виправдання життя», який дозволив уникнути у подальшому традиційного протиставлення духовного і тілесного.

Мислителі того часу долають радикальну суперечку і переносять останню в іншу площину. Вони наголошують, що хоча тіло нижче й менш достойне, ніж душа, проте воно не є протилежністю душі і відмінності слід шукати не між душею та тілом, а між досконалим творінням Божим та людиною, спотвореною гріхом, тобто зовнішнім і внутрішнім.

Стверджується, що життя є найвищою цінністю, якою володіє людина. З прийняттям нової для русича християнської віри людина підноситься до незаперечного власника свого життя, яким вона може розпоряджатися за власним розсудом. Психологія життя як інваріантна матриця пізнавально-практичних пошуків у стародавніх авторів відображена у їх світоглядних позиціях та провідних ідеях: ідеї гармонії, яка подається не лише як процес взаємодії з навколишнім середовищем, людьми, але й насамперед як внутрішня гармонія з самим собою.

Встановлено, що давньоруські автори, розрізняючи образ та подобу, вбачають їхні ознаки в різних особливостях та здатностях людини, вбачають образ Божий у людини в тому, що вона має розум, який керує її бажаннями, свободою вибору та свободою волі. Вказується, що прямоходіння людини є відображенням її прагнення до небесної батьківщини й тим самим до божественного походження.

Наголошується, що образ є даний людині, в той час як подобу вона ще повинна набути шляхом самовдосконалення. Розум є віддзеркаленням, відображенням Бога в людині й у цьому сенсі є образом Бога в ній. Натомість Божа подоба набувається людиною шляхом самовдосконалення, уподібнення до Бога.

Автори стверджують, що згідно з патристичним вченням гідність людини полягає в її Божому образі. При цьому наголошується, що образ Божий в людині ніколи не зникає, навіть при гріхопадінні останній повністю не втрачається. Зокрема Григорій Нисський, спираючись на принцип відповідності, обирає Бога як прототип, який дозволяє визначити сутність людини як образу Суцього.

Питання обожнення посідає вагоме місце в працях давньоруських любомудрів. Метою людського життя є спасіння, яке досягається не через безгрішність, точніше не стільки через моральне очищення, скільки шляхом безперервного заглиблення в Бога, тобто обожнення, яке унеможлиблюється поза знань.

Душа є розумною і безсмертною. Завдяки цій розумності душа може споглядати Бога і вивчати себе. Людина наділена думкою та віданням Божої вічності. Це повинно спонукати людину завжди триматися уявлення про Бога, прагнути до співжиття зі святими та працювати над собою, над внутрішньою досконалістю та гармонією.

Особливої уваги надають мислителі того часу ролі розуму. Людська душа, як неодноразово підкреслюється, розумна, а найважливішим благом для людини є мудрість. Розум скеровує подумки людини, водночас керує її пристрастями. Робиться наголос на потребу людини у самопізнанні, адже чуттєве пізнання придатне тільки для пізнання відомих речей, не сягає далі від них.

Нова світоглядна картина стародавніх мислителів зробила людину рефлексивно самодостатньою, незалежною від природи та інших членів суспільства. Рефлексивна самодостатність є початком процесу

самоусвідомлення, який фактично є не чим іншим, як внутрішньою умовою процесу формування сенсу життя. Отже, людина постає головним осередком картини світу у Княжу добу, що дає змогу реконструювати ширше коло думок стосовно неї.

Попри очевидний вплив патристичних ідей давньоруська думка відокремила низку самостійних ідей щодо природи людини, свободи волі, її покликання та сутності, індивідуальних відмінностей, сенсу життя тощо, які й склали у подальшому центр і головну лінію пошуків відповідей на ці ідеї.

Кристалізацією, конкретизацією наведеного вище тематичного кола виступив правничий документ «Правда Руська», психологічна реконструкція якого і складає предмет наступних пояснень.

Психологічна картина світу людини у змістові правничих відносин Княжої доби” розкриває зміст поняття картини світу людини в контексті правових та суспільних відносин того часу. Юридичний документ „Правда Руська” є одним із найважливіших пам’яток права у Княжу добу, що дійшов до наших часів. У розділі за змістом текстів «Правди Руської» здійснена реконструкція соціальної структури суспільства у XI-XII столітті, організація відносин, ціннісні пріоритети тощо. Зокрема суспільство розглядається як система відносин між індивідом і колективом та між мікроколективами, що входять до його складу та підтримують своє існування на основі передавання від покоління до покоління життєво важливих приписів поведінки.

Виникнення «Правди Руської» як законодавчого акту пов’язано з володарюванням Ярослава Володимировича у 1016 році. «Правда Руська» складається з трьох частин: «Коротка Правда», «Просторова Правда» і «Скорочена Правда». Дослідженням вказаних версій займались правознавці, історики, філологи, культурологи, письменники, археологи (Б. Александров, О. Беляєв, М. Володимирський-Буданов, В. Гейман, Б. Греков, О. Зимин, М. Карамзин, П. Мрочек-Дроздовский, Б. Рибаків, Г. Романов, М. Свердлов, Ю. Семенов, М. Тихомиров, Л. Черепнин, С. Юшков). Питання ж психологічного аналізу в силу традиційного уявлення про цей документ як

суто правовий не ставилось. Виключенням служит вимога В. Роменця про необхідність такого аналізу, яка, на жаль, не була підхоплена і до цього часу не реалізована вітчизняними істориками психології.

Тим часом, згаданий документ, за здійсненим аналізом, дозволяє відповісти на зазначене коло питань щодо узагальненого уявлення давньоруськими авторами про людину тієї епохи, її картину світу, її ціннісні пріоритети тощо. Встановлено, що усвідомлене чи неусвідомлене скоєння певних вчинків, мотивація певної поведінки, провина та відповідальність, відчуття захищеності і їхні складові є провідними психологічними поняттями, що стоять за формальною мовою юридичного документу. Визначено, що навмисні, свідомо здійснені злочини караються найбільш суворо: «якщо буде вбито огнищанина (дворецький, наблизений до князя) навмисно, але без корисливих намірів, то з вбивці здійсмається 80 гривень, а люди не повинні допомагати вбивці...» (Ст. 19 П.П.). В документі простежується значна увага до людського тіла, це може свідчити про сприйняття останнього як гідної спеціальної уваги людини: «якщо хто відрубає будь-який палець, то платить 3 гривні штрафу.» (Ст. 7 К.П.). Втрата людиною контролю за своєю поведінкою, що може завдати шкоди, також підлягає відповідальності: «якщо хтось дістане меча, але не вдарить, платить гривну» (Ст. 9 К.П.). Отже, зазначені вище поняття у своїй більшості лише входять у предметне поле психології, а дійсний зміст поза відповідним контекстом залишається неповним і відповідно обмеженим у своїй психологічній змістовності.

За змістом текстів «Правди Руської», людина має подвійну природу: духовну та тілесну, наділена розумом і душею, завдяки останній здатна сприймати і пізнавати оточуючий світ, завдяки розуму може аналізувати інформацію, що надходить ззовні. Усвідомлені вчинки керуються розумом, а пристрасті контролюються душею та серцем, можуть спонукати людину до необдуманих вчинків та злочинів.

Відповідно до статей тексту лихі помисли та злі вчинки «йдуть від

серця людини», і тому жорстокіше покарання за навмисно вчинений злочин мало за мету виховний характер. Людина повинна була замислитись над своїми вчинками та тими наслідками, до яких вони можуть призвести ще до скоєння таких. Знаючи про наслідки злочину, людина повинна замислитись над мірою покарання, бо саме така мета переслідувалась у «Правді Руській».

Людині, яка керується виключно власними інтересами і орієнтована на пошуки власної вигоди і щастя, відповідають приписи, де власне правова реальність підмінюється реальністю державних настановлень. Лише образ людини моральної виявляється здатним легітимувати право як безумовну цінність, що не редукується до будь-яких інших цінностей.

Вказується, що сформовані в певній культурі форми, типи й образи поведінки в сфері побуту, праці, релігії, ідеології, політики, моралі, отримуючи нормативне значення (як зразок чи приклад), здійснюють істотний виховний і регулятивний вплив на почуття, смаки, уявлення, вчинки і взаємини людей, на весь уклад їхнього життя, утворюючи у свідомості певну картину світу людини, уявлення про образ людини, заданий даною культурою певний вірець. Визнається, що мрії про кращий устрій і щасливе життя є настільки ж природними, як і прагнення людини дихати, їсти, думати, примножувати своє потомство.

«Правда Руська» відбивала емоційно-духовну конституцію соціального суб'єкта (соціальної групи, суспільства в цілому), цілісність і своєрідність якого визначається культурними кодами, що задають фундаментальні правила об'єктивації людського змісту в предметних формах права.

Показано, що культурні коди правосвідомості, які склалися в суспільстві, знаходять своє сукупне вираження у правовій свідомості, що є силовим полем комунікації в сфері права: в ньому складаються, спрямовуючи лінії смислоутворення, мотиваційні вектори. Правовий менталітет включає в себе правосвідомість, але в особливій якості – з точки зору її орієнтованості, вибіркованості, настроєності, тенденційності, а також культурної специфіки.

У «Правді Руській» відображена сукупність стійких і

загальнозначущих норм, а отже і певний комплекс світоглядних принципів. Саме завдяки панівним цінностям стає можливим нормальне існування людей та практична діяльність, здатність до досконалості та самореалізації, задоволення яких для людини є необхідним і обов'язковим задля відчуття суб'єктивного щастя. Право у своєму аксіологічному вимірі виступає як чітко визначена форма правових цінностей, як специфічна форма правового зобов'язання, в якій реалізуються цінності особистості.

У розділі наголошується на щільному співвідношенні між образом людини і образом права, як феноменів, зміст яких залежить від ціннісних переваг. Право перш за все складається з тих правил, якими люди керуються у їх спільному житті і які дають право на примус у випадку їх невиконання. Ці правила стають особливо значущими, коли виникають протиріччя інтересів, тобто суперечки. Право тоді відіграє роль третьої сторони, незацікавленої сторони, до якої апелюють для вирішення суперечок.

Зазначається, що за своїм смисловим вмістом права людини окреслюють простір, який забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистої автономії. Психологічний зміст текстів «Правди Руської» свідчить про те, що людина виявляється готовою рефлексивно ставитись до умов свого життя, певним чином їх позначаючи і осмислюючи. Рефлексивне ставлення людини до самої себе і своїх дій означає, що людина здатна на свідомий вибір серед багатьох інших можливостей.

Констатується, що у «Правді Руській» простежуються певні позитивні зрушення у напрямку інтелектуально-духовного розвитку населення. Право стає інститутом, який робить свободу можливою і, з іншого боку, перешкоджає трансформації свободи у вседозволеність. Фіксується залежність між правом і людиною: право є системою правил, що робить життя людини можливим, у той час як основні факти людської природи роблять такі правила необхідними. Право виступає як умова участі кожного у суспільних справах. Відповідно права людини слугують необхідними умовами людського існування і комунікації.

«Правда Руська» була призначена ввести в життя людей початок єдиної упорядкованості, загальної визначеності, а з іншого боку мала ціннісний характер, бо вводячи в життя нормативні початки, тим самим узагальнювала наявну картину світу людини, давала оцінки життєвим явищам і процесам, унормовувала вчинки людей як таких, що відповідали або не відповідали праву.

У досліджуваному правовому акті презентовані уявлення про провину та відповідальність, совість та мотивацію людини, які залежали на той час від міри моральності в людині, яка на той час мала прямий стосунок до релігійності людини і залежала від неї.

Таким чином, висловлюється теза про те, що досліджуваний документ виявляється тим психологічним джерелом, де поруч із іншими формами світобачення виникла тенденція до цілісного погляду на людину й світ із «м'якою» формою раціональності, вивільнення від диктату якої прагне сучасна психологія. Звідси наведений документ може бути поцінований як перша модель утілення давньоруською ментальністю системи узагальнених поглядів на людину і світ з огляду необхідності чуттєво-раціонального осмислення останніх, а отже як невід'ємної умови унікальності і неповторності їх спільної екзистенції.

Висновки і перспективи наукових пошуків. Здійснений історико-психологічний аналіз уявлень давньоруських любовитів про психологічну сутність людини показав, що остання видавалася як цінність, має власний унікальний внутрішній світ і подвійну природу: тілесну й духовну.

Встановлено, що у творах досліджуваного періоду головна інтенція спрямовується на тлумачення сутності та місця людини в світі, в контексті «Людина – Бог», «Людина – Людина», а також «Людина – Природа», де перша – начало активне, друга – втілення спонукань і жадань духу.

Доведено, що проблемним полем тогочасної психологічної думки постають такі питання, як душа – тіло, зовнішнє – внутрішнє, спадкове – набуте, свідоме – несвідоме.

Показано, що людина розглядається як така, що має певну ієрархію: душа є вищою від тіла й постає посередником людини в духовному житті. Виняткова роль душі, проте, не означає, що тіло гідне зневаги, як нижче, гріховне начало. Навпаки, якраз тому, що душа керує тілом, у скоєнні гріха саме від неї й походить ініціатива.

Констатовано, що у переважній більшості тогочасних праць заперечується містико-аскетичне протиставлення розуму і почуттів. Розум розглядається як природній досвід душі у чуттєвому пізнанні світу і вищий за почуття.

Встановлено, що на формування психологічних уявлень у Княжу добу вирішальний вплив мала реальна практика суспільних відносин, що пов'язана із звичаями, правом, виробничою діяльністю людей.

З'ясовано, що пізнання психологічних особливостей людини у давньоруську добу відбувається через аналіз її діяльності, так як саме в ній формується людина, виявляючи вікові, індивідуальні та інші риси.

Показано, що поява у XI столітті юридичного кодексу «Правди Руської» є виявом не лише певного рівня розвитку правової свідомості давньоруського суспільства, але й результатом певних психологічних узагальнень.

Стверджується, що лише образ людини моральної виявляється здатним легітимувати право як безумовну цінність, що не зводиться ні до яких інших цінностей. Тексти «Правди Руської» сприяють становленню індивідуальності, зі своїми принципами, самоусвідомленням, розумінням, наявністю та визначенням зовнішніх і внутрішніх детермінант, які відповідають за самоусвідомлення, ідентифікацію та призводять до виникнення у людини інтересу бути правильною, правдивою.

З'ясовано, що сформовані в певній культурі форми, типи й образи поведінки в сфері побуту, праці, релігії, ідеології, політики, моралі, отримуючи нормативне значення (як зразок чи приклад), виконували істотний виховний і регулятивний вплив на почуття, смаки, уявлення, вчинки

і взаємини людей, на весь уклад їхнього життя, а також відбивали уявлення про певний образ людини, властивий для даної культури.

Перспективи подальшого дослідження автор вбачає у психологічному вивченні трансформації картини світу людини, що обумовлюється новим етапом соціокультурного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник О. А. Ментальність як соціально-психологічне явище /О. А. Мельник // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : „Міленіум”, 2006. – Вип. 28. – С. 15–25.
2. Мельник О. А. Особливості формування фенотипу /О. А. Мельник // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : „ГНОЗИС”, 2007. – Т. IX. – Ч.3. – С. 259–265.
3. Мельник О. А. Картина світу людини періоду княжої доби /О. А. Мельник // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Миколаїв : „ТОВ Фірма „Ліон”, 2008. – Т. 7. Вип. 17. – С. 199–222.
4. Мельник О. А. Ментальні репрезентації українського фенотипу сучасним поколінням / О. А. Мельник // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : „ГНОЗИС”, 2008. – Т. X. Ч. 2. – С. 339–347.
5. Мельник О. А. „Правда Руська” як об’єкт історико-психологічного аналізу / О. А. Мельник // Зб. наук. праць Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам’янець-Подільський : „Аксиома”, 2008. Вип. 2. – С. 181–189.

Мельник О.

ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ КАРТИНЫ МИРА ЧЕЛОВЕКА КНЯЖЕСКОГО ПЕРИОДА

В статье раскрыто психологическое содержание представлений о сущности и призвании человека времён Киевской Руси. Представлена картина мира человека в древнерусских письменных источниках (по материалам текстов „Правды Русской”).

Ключевые слова: образ человека, картина мира, ценностная иерархия, ментальное пространство, вина, ответственность, совесть, смысл жизни, мировоззрение, дух, душа.

Melnik O.

ISTORIKAYA AND PSYCHOLOGICAL RECONSTRUCTION OF PICTURE OF THE WORLD OF MAN OF PRINCELY PERIOD

The historical and psychological reconstruction of appearance of man is carried out in mental space of Kievan Rus, in particular in texts of „True Russian”. The basic circle of psychological looks of the investigated period and their thematic orientation is analysed. Psychological maintenance of pictures is exposed of essence and calling of man in mental space of this public structure.

Keywords: appearance of man, world picture, valued hierarchy, mental space, guilt, responsibility, conscience, sense of life, world view, spirit, soul.

УДК 373.2.016:81'373.7